

Spontánní historická graffiti v sakrálním prostoru

Lucie Bartůňková

FHS UK

Lucie Bartůňková

Spontánní historická graffiti v sakrálním prostoru

Martin Čechura

Práce Lucie Bartůňkové je publikovanou verzí disertační práce, obhájené v roce 2021 na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v oboru historická sociologie. Autorka sama původně vystudovala restaurátorství nástěnné malby na pardubické univerzitě a nadále působí jako restaurátorka malířských děl, figurálních sgrafit a polychromie na sochařských dílech, s četnými zkušenostmi nejen z České republiky, ale i z Německa (Drážďany, Hemsbach) a Rakouska (kapucínská krypta ve Vídni, Schönbrunn, Graz, Salzburg). Při své restaurátorské práci se často setkávala s drobnými kresbami a krátkými texty, vyrytými nebo namalovanými na povrch omítek či uměleckých děl. Nejen historické okolnosti jejich vzniku, ale především eticko-památkové otázky o jejich zachování či zahlazení při restaurátorské obnově uměleckých děl, způsob dokumentace a volby optimálních restaurátorských postupů přivedly autorku k hlubokému a systematickému zájmu o tento mimořádný fenomén. V české literatuře nebyla prozatím otázce historických graffiti a dipinti věnována systematická pozornost; výjimkou jsou zásadní studie Ivany Ebelové a Marie Malivánkové-Waskové, a pocho-pitelně i nevelká řada materiálových a případo-vých studií.

Přístup Lucie Bartůňkové k problematice historických graffiti je důsledně mezioborový, snaží se v rámci svých možností nahlížet na pro-

blém z pohledu řady vědních disciplín, především historie, dějin umění, antropologie, archeologie, sociologie nebo psychologie. Tento přístup lze samozřejmě ocenit jako vhodný a jedině správný. Na druhou stranu nelze nevidět, že právě tento široký pohled vede k povrchním a často značně zkresleným závěrům, především právě v těch oborech, které nejsou autorce vlastní. Bylo by však chybou chápat to jako kritiku recenzovaného díla. Je to spíše upozornění na cesty, kterými je do budoucna třeba poznání prohlubovat.

Práce je přehledně a logicky členěna do pěti tematických kapitol. Úvodní část je věnována souhrnnému pohledu na spontánní nápisy, definicím a terminologii, stručnému historickému přehledu, přehledu zahraniční literatury k tématu, ale také otázkám etickým, právním nebo zamyšlení nad autory těchto děl a historickým, sociologickým či psychologickým důvodům jejich vzniku nebo otázkám dokumentace a památkové ochrany. Na str. 15 se autorka pokouší o obecnou definici graffiti: „Graffiti jsou nápisy a kresby na plochách k tomuto účelu primárně neurčených, vzniklých spontánně, z náhlého hnutí mysli, za použití nejsnáze dostupných prostředků.“ Zatímco první část definice je poměrně výstižná, druhá je výrazně problematičtější a závisí na vnímání významu slova spontánní. Řada výtvarných projevů nevznikla „z náhlého hnutí mysli“, ale právě naopak. V mnoha případech je jejich vytvoření zcela záměrné, předem připravované a vzniklé za zcela konkrétním účelem. Bartůňková ostatně tento fakt průběžně dokládá v celé knize. Zdá se, jako by znění definice vzniklo na počátku zpracovávání tématu a na jeho konci se již autorka k jeho úpravě nevrátila.

Druhá kapitola definuje sakrální prostor a charakterizuje jeho jednotlivé části s ohledem na frekvenci výskytu graffiti. Tato kapitola je proti ostatním neúměrně krátká a není zcela jasné, proč nebyla spojena s následující, s velmi podobným názvem i obsahem. Zajímavou podkapitolou je úvaha o tom, jak byla graffiti vnímána soudobým publikem, zda jako běžná a žádoucí část prostoru, nebo jako znak vandalství, který je třeba odstraňovat a trestat. Zde je (hluboce v podvědomí autorky) ukryta dnešní zkušenost o nelegálnosti současných graffiti, která vede k nutnosti vysvětlovat a obhajovat aktivitu středověkých autorů a pohled na ni, podobně jako je zřejmě ovlivněna dnešní rolí kostela a chování dnešních návštěvníků v něm, které se však zásadně liší od chování a jednání středověkých a novověkých lidí. Z tohoto pohledu, a jen z povrchní znalosti mentality středověkého člověka, pak vnímám např. úvahy o „zneuctění“ či „profanaci“ sakrálního prostoru jako velmi zkreslené a nepodložené znalostí středověké mentality.

Kategorizaci a detailní analýze graffiti v katolickém sakrálním prostoru je věnována obsáhlá třetí kapitola. Definovány jsou kategorie jako projev individuality (sem patří podpisy a datace, seznamy ministrantů, kupecké značky, ale také citáty a krátká osobní sdělení), duchovní tematika (votivní a poutnické nápisy, modlitby a písně, kresby s náboženskou tematikou, biblické citáty), apotropaické značky a symboly, spontánní kresby reflektující tematiku každodennosti (kresby lidí, zvířat a bájných stvoření, zesměšňující a satirické portréty, hry, architektura), graffiti utilitárního charakteru (architektonické a řemeslné

náčrtky, kresby architektonických prvků, početní záznamy) a memoriální nápisy či kresby. Jako problematickou shledávám kategorii nazvanou „Profanace sakrálního prostoru?“, která je apriori hodnotícím soudem, a to bez důkladné analýzy, podložené historickými a teologickými prameny. Jak bylo již výše poznamenáno, zde pravděpodobně hrají velkou roli laické představy o funkci sakrálního prostoru a možnostech jeho „znesvěcení“. Ostatně i u dalších kategorií lze vznést zásadní námitku, neboť zde dochází ke kombinaci formálního typu na jedné straně a okolnosti vzniku na straně druhé. Z tohoto úhlu pohledu pak nepřekvapí, že řadu nápisů nebo kreseb lze zařadit do dvou i více kategorií. Vzhledem k tomu, že se jedná o první kategorizační pokus v české literatuře, lze doufat, že další výzkum přinese zpřesnění, prohloubení nebo proměnu kategorií, které tak lze považovat za pracovní mezistupeň, nikoliv za definitivní podobu.

Čtvrtá kapitola je věnována dokumentaci a konzervování graffiti na historických stavbách. Metody dokumentace jsou představeny spíše na příkladech z literatury (např. metodiky vydávané Národním památkovým ústavem). Je velká škoda, že právě tato kapitola neobsahuje žádné obrazové přílohy. Vzhledem k dlouhodobému zájmu, který autorka věnovala sběru příkladů, by právě zde mohla podrobně rozebírat své zkušenosti s dokumentací a upozornit na možná úskalí. Do jisté míry to však napravuje závěrečná příkladová studie. Podobně nepříjemné překvapení následuje ve statích věnovaných konzervování dochovaných památek, které by mělo být autorčinou doménou. I zde se setkáváme jen s obecnými tezemi a citacemi zahraniční literatury, které vedou jen k obecným a nekonkrétním závěrům. Citelně zde chybí pozitivní i negativní příklady z českého prostředí, podložené vlastní zkušeností. Tato kapitola se mohla stát návodem pro početnou skupinu průzkumníků a památkářů, nicméně tato příležitost zůstala nevyužita. Je to o to zajímavější, že řada konkrétních příkladů je rozptýlena v jiných kapitolách.

Poslední, pátá kapitola je případovou studií dokumentující unikátní obsáhlý soubor historických graffiti v areálu piaristické koleje v Litomyšli, především v Očistcové kapli a v klášterním kostele Nalezení sv. Kříže. V Očistcové kapli se nacházely nápisy hlavně na stěnách a na některých prvcích mobiliáře, především na chórové lavici. Nápisy jsou datovány do období 1740–1947 a jedná se převážně o podpisy a autoprezentační texty. Kromě četných jmen, někdy s daty, se zde objevují i spontánní kresby, např. muž kouřící doutník nebo portrét klarinetisty. Tato kresba by mohla být odrazem složení kapely hrající na kůru; tuto interpretační možnost však autorka nesleduje. V kostele Nalezení sv. Kříže byla identifikována dvě místa hlavního výskytu. Na kruchtě se jedná o varhanní skříň a stěnu a okenní špalety za varhany a dřevěné poprsí kruchty. V interiéru kostela se jedná především o nápisy v modlitebních lavicích z let 1743–2013. Nejstarší nalezené datum zřejmě umožnilo posunutí předpokládaného vzniku kostelního mobiliáře. Zajímavé je i umístění dalších nápisů, totiž štukové vázy na hlavním oltáři ve výšce 14 metrů nad úrovní podlahy presbytáře.

Recenzovaná kniha je unikátním počinem, který upozorňuje na důležité a doposud opomíjené téma a shrnuje velké množství pramenného materiálu. Nepochybně se

stane používanou příručkou a odrazovým můstkem dalšího bádání. Přesto nelze nezmínit některé vady, které její využívání činí obtížnějším, než by bylo nutné. Obsah jednotlivých kapitol a podkapitol je sice přehledný, ale vnitřní obsah je často nekonzistentní, jednotlivá témata se v rámci knihy překrývají, opakují nebo ne vždy souvisí jejich obsah s názvem. Orientace v knize tak může být do jisté míry nepřehledná a problematická. Podobně některá klíčová témata, především způsoby konzervace a dokumentace. Také kategorizace graffiti vyžaduje ještě další zpracování. Praktické využití komplikuje i malý tiskový formát, ve kterém nemohou vyniknout četné obrazové přílohy, z nichž řada se ocitá na samé hranici čitelnosti. I přes uvedené výtky by však kniha neměla chybět v žádné odborné knihovně nebo v knihovnách zájemců o církevní dějiny, historii a stavební památky.